

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ МОНІТОРИНГУ ПРАВозАСТОСУВАННЯ

© Онищук І. І., 2016

Розкрито питання техніки моніторингу правозастосування. Обґрунтовано, що організація системи моніторингу дасть змогу оптимізувати діяльність органів законодавчої влади, інформаційне забезпечення прийняття рішень у сфері державної політики, спрямованої на приведення правової системи у стан адекватності завданням соціально-економічного розвитку суспільства та інтересам громадян України.

Ключові слова: техніка правового моніторингу, моніторинг правозастосування, юридична техніка, правотворчість, нормативно-правовий акт.

И. И. Онищук

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ОСНОВЫ МОНИТОРИНГА ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

Раскрыты вопросы техники мониторинга правоприменения. Обосновано, что организация системы мониторинга позволит оптимизировать деятельность органов законодательной власти, информационное обеспечение принятия решений в области государственной политики, направленной на приведение правовой системы в состояние адекватности задачам социально-экономического развития общества и интересам граждан Украины.

Ключевые слова: техника правового мониторинга, мониторинг правоприменения, юридическая техника, правотворчество, нормативно-правовой акт.

I. I. Onyshchuk

THE THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF MONITORING ENFORCEMENT

It is proved that the organization of the monitoring system will allow to optimize the activity of legislative bodies, information support of decision making in the field of state policy aimed at bringing the legal system in the state the adequacy of socio-economic development of society and the interests of Ukrainian citizens.

Key words: legal monitoring technique, monitoring of law enforcement, legal technique, law-making, legal act.

Постановка проблеми. В процесі становлення правової держави в Україні виникає безліч проблем. Одна з них – законодавство, яке б відповідало вимогам оновлюваного суспільства і держави. Для реалізації цього завдання необхідне вдосконалення законотворчої діяльності

законодавчих органів та техніки моніторингу правозастосування. Досі не вдається досягти системності та узгодженості у формуванні українського законодавства.

Необхідність моніторингу правового простору та правозастосовної практики є очевидною. Понад два десятки років надінтенсивного законодавчого процесу перетворили українське законодавство в заплутаний правовий клубок. У необхідності розплутати його зацікавлені законодавчі, виконавчі та судові органи влади. Це не менш актуально і для органів місцевого самоврядування.

Сьогодні в країні немає цілісної системи, яка здійснювала б повноцінний моніторинг правового простору та всієї правозастосовної практики. Водночас немає і єдиної державної структури, яка б могла планомірно здійснювати цю життєво необхідну для країни функцію.

Стан дослідження. Питання теорії та практики правового моніторингу досліджують більшою мірою зарубіжні вчені, зокрема Ю. Арзамасов, Д. Вінюалес, О. Звонарева, П. Лупінська, Т. Мордасова, С. Сабікенов, Ю. Тіхоміров, М. Турецький, Д. Шнайдер та ін. До когорти українських учених-дослідників правового моніторингу зараховують Ю. Градову, О. Зайчука, В. Косович, О. Копиленка, І. Шутака та ін.

Досі в українській теорії права не створено належної доктринальної бази та методології правового моніторингу, що є одним з негативних факторів на шляху до вдосконалення правової системи.

Мета наукової статті. Доктринальна невизначеність правового моніторингу визначає мету, яка полягає у розкритті питання техніки моніторингу правозастосування.

Виклад основних положень. Види моніторингу нормативно-правових актів за типом (юридичної діяльності, в інтересах якої він проводиться, можна класифікувати на моніторинг нормативно-правових актів, здійснюваний у процесі правотворчості, у процесі виконання і дотримання норм права, що здійснюється в процесі офіційного тлумачення норм права і здійснюваний офіційними владними органами та посадовими особами, тобто державними службовцями в процесі правозастосування [1, с. 27, 28].

Поняття й природу правозастосування, його глибинну внутрішню суть намагалися з різних позицій розкрити відомі вчені-юристи, але в науковій літературі до сьогодні не існує загального, єдиного трактування зазначеного правового явища. Таке положення, очевидно, пояснюється складністю й багатогранністю застосування права як матеріально-процесуального утворення, що ґрунтується на взаємодії сукупності матеріальних і процесуальних норм і відповідних їм правовідносин [2, с. 132].

Правозастосовна техніка – це елемент юридичної техніки, що являє собою систему науково обґрунтованих і практично сформованих засобів і способів, що використовуються при створенні (підготовці та оформленні) правозастосовних (індивідуальних) актів. Правозастосування в юридичній літературі традиційно розглядається як організаційно-владна діяльність компетентних суб'єктів, що складається з розгляду юридичних справ і винесення з них рішень, у результаті яких у відповідних суб'єктів правовідносин виникають суб'єктивні права та юридичні обов'язки [3, с. 385].

На жаль, зворотний зв'язок між правозастосуванням і правотворчістю ще доволі слабкий, що є об'єктивним фактором, який перешкоджає вдосконаленню процесу застосування права судом. Це не виправдано ще й тому, що судді, які мають професійний досвід застосування права, в переважній більшості випадків правильно усвідомлюють існуючу потребу в правовому регулюванні та його дефектах.

Постійна діяльність із застосування права призводить до адекватних висновків про чинники, що перешкоджають досягненню цілей законодавця або, навпаки, можуть сприяти цьому. Поряд з безперечною позитивною роллю, професійний досвід суддів щодо застосування права може набувати негативних рис, оскільки необхідно враховувати, що однотипні юридичні ситуації породжують, як правило, стереотипизацію інтелектуальних процесів, що призводять до шаблонних

дій і операцій суддів, які ускладнюють визначення своєрідності того чи іншого життєвого випадку [4, с. 64, 65].

Необхідно звернутися до причин, що понижують ефективність судової правозастосовної діяльності з метою її коригування. До таких факторів, що перешкоджають однаковому застосуванню судами права, належать: фактори, зумовлені самим правом (прогалини в праві, можливість прийняття на основі однієї норми декількох різних рішень); фактори, що вкорінені в суб'єктивній стороні правосуддя (знання права, колізії, освітній рівень, професійні упередження та ін); фактори, що впливають із самого правозастосовного процесу (обмеження можливості отримання інформації щодо обставин справи, неправильне застосування методів тлумачення права та ін); фактори, що впливають із організаційної діяльності судових органів. Фактори, що перешкоджають однаковому застосуванню права, не можна повністю усунути, але цілком можна звести до мінімуму. Засобами, покликаними забезпечити вирішення такого завдання, є правотворчість, що забезпечує своєчасне скасування застарілих норм, оперативна ліквідація прогалин у праві, високий професійний рівень судових працівників, організаційне управління правосуддям і т.д. [5, с. 37, 38].

Моніторинг правозастосування здійснюють органи виконавчої влади в особі міністерств і відомств. Проте зазвичай він полягає лише у відомчому контролі за виконанням нормативно-правових актів, причому тільки у своїй сфері. Крім того, ця діяльність не скоординована, як правило, не є обов'язковою та здійснюється за відсутності єдиної методологічної основи. В підсумку ця діяльність не може принести значущих результатів. Зокрема вона не дає всебічної орієнтації для законотворчої діяльності, не визначає її стратегію і системний розвиток і, нарешті, не впливає радикальним чином на результати правозастосування [6].

Найбільш значний досвід у сфері здійснення моніторингу мають державні органи судової влади, які застосовують нормативно-правові акти різних галузей права. Саме діяльність судових інституцій з узагальнення практики застосування нормативно-правових актів найбільшою мірою має аналітичний характер. Вона також спрямована на вдосконалення правозастосовної практики та на виявлення прогалин у законодавстві, що потребують відповідного заповнення.

Разом з тим подібна робота судових органів не належить до основного виду їх діяльності, що також впливає на ефективність здійснюваного ними моніторингу. Крім того, судові органи державної влади можуть реалізовувати свої законодавчі ініціативи лише в межах питань свого відання. Найбільш активно і ефективно моніторинг правового поля міг би використовуватися на цьому етапі як засіб реалізації повноважень, покладених законом на органи прокуратури при здійсненні ними функцій нагляду за законністю нормативно-правових актів [6].

У сфері законотворчості комплексний аналіз, наприклад, діяльності законодавчих органів державної влади дозволить виробити критерії, необхідні для планування своєї роботи не тільки на майбутню сесію, але і на довгострокову перспективу, здійснювати свою діяльність адекватно, згідно з узгодженими принципами та алгоритмами.

Успіх правозастосування істотно залежить від системно здійснюваної координації правотворчої роботи, гармонізації законів та інших актів нормотворчості на всіх рівнях вертикалі влади.

Техніка правового моніторингу, який здійснюється у правотворчості, нерозривно пов'язана з технікою моніторингу правозастосування. Однією з головних причин низької ефективності застосування нормативно-правових актів у багатьох випадках є відсутність об'єктивної інформації про їх реалізацію, незастосування необхідних підзаконних нормативно-правових актів, що, безумовно, порушує зворотний зв'язок між законодавцем і правозастосовувачем. Моніторинг нормативно-правових актів – це не тільки абстрактний огляд нормативно-правових актів, але й елемент системи управління правотворчим процесом.

Сенс моніторингу правозастосування полягає в тому, щоб вплинути на процес прийняття правотворчого рішення, подивитися, скільки тривав період нормативно-правового акта на стадії проекту, як він проходив через стадії законодавчого процесу, яким чином його прийняли, яка практика його застосування? Тому техніка моніторингу правозастосування – це не просто спостереження за тим, що відбувається, і, звичайно, не реєстр подій у сфері правотворчості, це –

інтелектуальний, концептуальний погляд на розвиток правової системи та її вміле керівництво [1, с. 161].

Сьогодні моніторинг у сфері правозастосування як самостійний напрям державної діяльності в масштабі країни відсутній. Органи виконавчої влади в межах встановленої компетенції здійснюють контроль у сфері виконання своїх профільних і часто створених за їх ініціативою нормативно-правових актів. Правоохоронні органи здійснюють за встановленими параметрами статистику, їх наукові установи час від часу проводять анкетування з питань ефективності правової основи. Ця діяльність не скоординована, не є обов'язковою, здійснюється за відсутності єдиної методологічної основи і не приносить значних результатів для орієнтації законотворчої діяльності, визначення її стратегії і системного розвитку і не впливає на результати правозастосування.

Найважливішою умовою науково обґрунтованого моніторингу в розглянутій сфері є увага до індикаторів оцінки стану правотворчості і правозастосування. Такі індикатори стосуються не тільки оцінки якості нормативно-правових актів, їх змісту і юридичної техніки, але насамперед показників реально відчутних результатів регульованих суспільних відносин.

Умовою ефективності моніторингу є його пріоритетна орієнтація на позитивне нормативно-правове регулювання – визначення предметів (областей) відання, прав і обов'язків суб'єктів всіх гілок і рівнів влади, правове забезпечення функціональної діяльності всіх учасників суспільних процесів “до”, а не “після” реалізації загроз та виникнення конфліктів. Саме моніторинг має працювати на забезпечення ефективності законодавства та його застосування.

У процесі моніторингу правозастосування необхідно вирішувати такі завдання: 1) отримання інформації про практику застосування нормативно-правових актів України, виконання рішень Конституційного Суду України і Європейського Суду з прав людини; 2) вироблення пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правових актів і діяльності органів державної влади [7, с. 93].

Результати моніторингу повинні бути спрямовані на їх використання в процесах уніфікації, досягнення різноманітності і на гармонізацію нормативної основи управління справами суспільства, забезпечення прав та інтересів громадян. Інвентаризація та класифікація нормативно-правових актів є основою для постійного моніторингу тенденцій розвитку права та його реального впливу на стан вертикалі і горизонталі влади. Система взаємодії всіх учасників соціальних процесів вимагає перевірки стану нормативно-правової основи їх організації та діяльності. Робота з моніторингу нормативно-правової основи функціонування державних структур та інститутів – завдання постійне [6].

Так, у Російській Федерації моніторинг правозастосування проводять федеральні органи виконавчої влади, вищі виконавчі органи державної влади суб'єктів Російської Федерації відповідно до методики, затвердженої Урядом Російської Федерації, і передбачає спостереження, аналіз та оцінку практики: виконання рішень Конституційного Суду РФ і Європейського Суду з прав людини, у зв'язку з якими необхідне прийняття федеральних законів та інших нормативних правових актів Російської Федерації; прийняття у випадках, передбачених федеральними законами, нормативно-правових актів Президента РФ, Уряду РФ, федеральних органів виконавчої влади, інших державних органів, органів державної влади суб'єктів Російської Федерації і муніципальних нормативно-правових актів; прийняття у випадках, передбачених актами Президента РФ, нормативно-правових актів Уряду РФ, федеральних органів виконавчої влади, інших державних органів, органів державної влади суб'єктів Російської Федерації і муніципальних нормативно-правових актів; реалізації нормативно-правових актів Російської Федерації федеральними органами виконавчої влади, вищими виконавчими органами державної влади суб'єктів Російської Федерації і органами місцевого самоврядування, що здійснюють правозастосовні функції [7, с. 94, 95].

Згідно з проектом, федеральним органам виконавчої влади і вищим виконавчим органам державної влади суб'єктів Російської Федерації надано право проводити моніторинг правозастосування також і за власною ініціативою. Федеральні органи виконавчої влади збирають інформацію, зокрема скеруванням доручень їх територіальним органам, підвідомчим федеральним службам і агентствам, а також федеральним державним установам. Інформацію про практику

застосування нормативно-правових актів Російської Федерації можна отримати від громадських, наукових, правозахисних та інших організацій, експертних рад при органах державної влади, політичних партій, засобів масової інформації відповідно до законодавства Російської Федерації [7, с. 95].

При проведенні моніторингу правозастосування з питань виконання рішень Конституційного Суду і постанов Європейського Суду з прав людини підлягає аналізу, узагальненню і оцінюванню практика виконання постанов і ухвал Конституційного Суду України, а також постанов Європейського Суду з прав людини. До основних видів інформації, яка використовується при проведенні моніторингу правозастосування, належать: 1) інформація органів виконавчої влади, інших державних органів і організацій, їх територіальних органів; 2) інформація органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 3) статистична інформація, одержувана на основі статистичних показників і доповнена галузевою статистикою органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 4) інформація про практику застосування нормативно-правових актів, узагальнена вищими судовими органами, органами прокуратури, внутрішніх справ, антимонопольними органами, Уповноваженим з прав людини, Уповноваженим при Європейському Суді з прав людини, Уповноваженим при Президентові України з прав дитини, Рахунковою палатою, Центральною виборчою комісією, Центральним банком; 5) інформація громадських, наукових, правозахисних та інших організацій; 6) соціологічна інформація, сформована на основі соціологічних досліджень; 7) інформація, отримана через засоби масової інформації; 8) інформація, що надійшла від громадян.

При проведенні моніторингу щодо прийняття в частині прийняття нормативно-правових актів Президента України, Уряду України, органів виконавчої влади, інших державних органів необхідно аналізувати, узагальнювати і оцінювати практику застосування нормативно-правових актів за такими показниками: прийняття нормативно-правових актів Президента України, Уряду, органів виконавчої влади, інших державних органів і муніципальних нормативно-правових актів; недотримання меж компетенції органу державної влади при виданні нормативно-правового акта; наявність (відсутність) у нормативно-правовому акті корупціогенних факторів; викривлення сенсу положень закону і (або) акта Президента на підзаконному рівні регулювання при прийнятті; прогалини в правовому регулюванні суспільних правовідносин; колізії норм права; помилки юридико-технічного характеру [7, с. 100].

Наприклад, основою щорічного проведення моніторингу правозастосування в РФ є два документи: Програма і План. Програма є документом загального директивного характеру, розрахованим на тривалий час (3–5 років), а план має конкретний характер, є керівництвом до дії і приймається на поточний рік [7, с. 106].

Техніка правового моніторингу оптимізує вироблення шляхів у процесі правозастосування. Природно, що суспільство вимагає від законодавця ясності і простоти у викладі норм права, відсутності прогалин у системі нормативно-правових актів. Хоча поняття й слово, норма права і речення перебувають у нерозривній єдності змісту і форми, але ця єдність не тотожна. Людина, що володіє своєю мовою, знає, як можна вжити те чи інше слово, але не може знати, як насправді у всіх можливих обставин буде вживати це слово, не кажучи про цілі пропозиції. Вирішення проблеми неповної відповідності слова і думки, можливих прогалин у законодавстві здійснюється суддями в процесі правозастосування.

У зв'язку з цим актуальним стає питання суддівського розсуду. Проблема вільного суддівського розсуду – це класична проблема процесуального права. Виникла вона разом з появою суду. Попри множинність визначень поняття суддівського розсуду, багато правознавців вважають його неприпустимим у правозастосовній діяльності і заперечують можливість його існування. Прихильником такого підходу є професор Р. Дворкін. Відповідно до цього підходу кожна правова проблема має тільки одне законне рішення, оскільки право – це замкнена система, яка містить рішення для кожної складної проблеми і не залишає місця для суддівського розсуду. Суддя не винаходить і не створює нові правові норми, а розкриває або виявляє вже існуючі.

Принципово іншу позицію займають прихильники іншого, прямо протилежного підходу до проблеми суддівського розсуду. На їхню думку, суддівський розсуд присутній у кожній справі: і складній, і легкій. Так, А. Барак під суддівським розсудом розуміє “повноваження, яке закон дає судді, щоб робити вибір з декількох альтернатив, з яких кожна законна”. При цьому він підкреслює, що вибір варіанта вирішення спору за розсудом можливий тільки в межах зони формальної законності. На думку А. Барака, розсуд має місце не тільки тоді, коли відсутня правова норма, регулююча суперечка, але і тоді, коли така норма існує. У першому випадку суд самостійно формує нове правило, а у другому – розсуд суду полягає у встановленні обставин справи і виборі необхідної правової норми. Крім того, А. Барак вважає, що “суддівський розсуд має застосовуватися об’єктивно”, тобто вибраний за відсутності правової норми варіант повинен бути законним, на думку якоїсь спільноти юристів [2, с. 75].

Ще один погляд на проблему існування суддівського розсуду є своєрідним компромісом між першими двома підходами і полягає в тому, що суддівський розсуд все-таки існує, але існує там, де відсутні необхідні правові норми, а також там, де складно дати кваліфікацію спору або правильно встановити обставини справи.

Враховуючи всі аргументи і противників, і прихильників суддівського розсуду, слід все ж підкреслити, що законодавець при всьому бажанні ніколи не зможе ні виявити, ні врегулювати все різноманіття проблем, що виникають. В юридичній літературі справедливо зазначалося, що в житті існує неминучий конфлікт між бажанням скерувати суспільні відносини в певне русло через ясні, певні, узгоджені і розумні норми права і неможливістю це зробити. З одного боку, ми хочемо ясності і простоти викладу норм закону. З іншого боку, виявляється, що коли ми встановлюємо норми закону, необхідна простота норми стикається зі складністю людського досвіду. Це говорить про те, що життя завжди виявляється складнішим за ті форми права, які ми встановлюємо. Це протиріччя переважно вирішується через суддівський розсуд, тлумачення закону, які часто межують з формуванням права. Саме через ці інститути, разом із безпосередньою правотворчістю, значною мірою твориться наша правова система [2, с. 76].

Найголовніше завдання моніторингових заходів у сфері законотворчості Казахстану – забезпечення максимальної відповідності розроблюваного закону і всіх норм, що містяться у ньому, до умов життя суспільства, потреб поступального розвитку країни, характером економічних, соціально-політичних, етнодемографічних, духовних, міжособистісних та інших суспільних відносин. У зв’язку з цим, вдосконалення правозастосовної практики у діяльності державних органів Казахстану є чи не основним завданням проведення моніторингу законів. Тому кінцевою метою правового моніторингу є створення ефективного механізму правотворчості та вироблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства [8, с. 217].

Комісія з моніторингу застосування законодавства ЄС готує щорічні доповіді та інформацію про ситуацію в кожній галузі кожної держави-учасниці, слідкує за застосуванням законодавства ЄС у державах-учасниках. Будь-яка фізична або юридична особа може оскаржити адміністративну практику держави-члена ЄС, подавши скаргу в секретаріат. Скарги допомагають комісії виявляти та усувати порушення законодавства ЄС. Комісія може також діяти за своєю власною ініціативою. Одним з перших кроків з метою стимулювання держав-членів виконувати якомога швидше законодавство ЄС є неформальні контакти з національними владами. Якщо це не вдається, комісія направляє справу до суду для судового розгляду [9].

У звіті Комісії з моніторингу про застосування законодавства ЄС 2012 державам-учасникам пропонується підтримувати зусилля, щоб законодавство ЄС застосовувалося правильно. Держави-члени продемонстрували готовність вирішувати проблеми ще до офіційних кроків. Роз’яснювальні документи проілюстрували взаємозв’язок між національним перенесенням правил та конкретних положень, враховуючи директиви [10].

До техніки правозастосовної діяльності належить і опублікування нормативно-правового акта. Публікація являє собою самостійний етап юрисдикційної діяльності, який відрізняється за своїм характером як від попередніх стадій законодавчого процесу (внесення законопроекту, його обговорення, прийняття, промульгація), так і від попередніх стадій правозастосування.

Вважаючи, що опублікування та набуття чинності нормативно-правового акта – це теж певні, але зазвичай, особливі стадії правотворчого процесу, оскільки без цих стадій як таке право у формі нормативних документів (законів, підзаконних нормативно-правових актів, нормативних договорів), виходячи з нормативного праворозуміння, не з'явиться, а отже, і не проявить своїх регулятивних можливостей, правові відносини на основі юридичних фактів не виникнуть, що означає: процес правозастосування не почнеться [1, с. 101, 102].

Висновки та перспективи розвитку. Моніторинг правозастосовної практики має стати державною стратегією зміцнення всієї правової системи України. І однією з особливостей моніторингу правового простору в Україні є необхідність його проведення без зниження темпів нормотворення.

Необхідно створити єдиний центр, який би займався питаннями аналізу, прогнозу та експертизи правотворчої і правозастосовної практики. Головним призначенням моніторингу права є інформаційне забезпечення прийняття рішень у сфері державної політики, спрямованої на державно-правове будівництво, на вдосконалення державно-правової системи, на приведення її у стан адекватності завданням соціально-економічного розвитку суспільства та інтересам громадян України.

При цьому слід чітко уявляти собі, що упорядкування законодавства на основі моніторингу його стану та розвитку, а також оцінювання його відповідності завданням суспільства, діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади, повинно розглядатися як складова правової, адміністративної та судової реформ в Україні. Результати моніторингу правового простору та правозастосовної практики можуть дати можливість інститутам всіх гілок державної влади зробити комплексний в масштабах всієї країни самоаналіз власної діяльності з реалізації державно-владних повноважень. Однак поки моніторинг у сфері правозастосовної практики знаходиться на стадії невизначеності й вимагає не тільки принципового державного вивчення, але і практичних висновків.

Загалом організація системи моніторингу дасть змогу оптимізувати діяльність органів законодавчої влади.

1. Арзамасов Ю. Г., Наконечный Я. Е. *Мониторинг в правотворчестве : теория и методология* / Ю. Г. Арзамасов, Я. Е. Наконечный. – М. : Издательство МГТУ им. Н. Э. Баумана. 2009. – 160 с. 2. *Юридическая природа нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан: Монография* / Под общ. ред. М. Т. Алимбекова. – Астана, 2009. – 330 с. 3. Шутак І. Д., Онищук І. І. *Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів* / І. Д. Шутак, І. І. Онищук. – Івано-Франківськ, 2013. – 496 с. 4. Лупинская П. А. *Решения в уголовном судопроизводстве : их виды, содержание и формы* / П. А. Лупинская. – М. : Юридическая литература, 1976. – 168 с. 5. Сабикенов С. Н. *Законность – основа осуществления судебной деятельности* / С. Н. Сабикенов // *Материалы научно-практической конференции, посвященной 30-летию Алматинского государственного университета.* – Алматы, 2000. – С. 37, 38. 6. *Материалы заседания “круглого стола” на тему “Мониторинг правоприменительной практики: реальность и перспективы”, проведенного 3 июля 2002 года, и парламентских слушаний на тему “Мониторинг правового поля и правоприменительной практики”, проведенных 5 декабря 2002 года.* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/VestnikSF/2003/VSF_NEW200802121527/VSF_NEW200802121527_p_002.htm. – Загл. с экрана. 7. *Правовой мониторинг : актуальные проблемы теории и практики* / Под ред. Н. Н. Черногора. – М. : Международный юридический институт, 2010. – 232 с. 8. Турецкий Н. Н. *Законодательная ветвь власти Казахстана : Монография* / Н. Н. Турецкий. – Алматы : ТОО “Издательство “Норма-К”, 2011. – 356 с. 9. *Monitoring of the application of EU law.* [Electronic text data]. – Mode of access : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/single-market-goods/monitoring-ec-law-application/index_en.htm. – Title from screen. 10. *Report from the Commission – 30th annual report on monitoring the application of EU Law 2012.* [Electronic text data]. – Mode of access : ec.europa.eu/...law/.../sg_annual_report_monitoring_eu_law_131023.pdf. – Title from screen.